

УДК: 323.1(=161.1)

Примљено:

14. октобар 2008.

Прихваћено:

17. новембар 2008.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година IV, vol. 4

Број 1-3/2008.

стр. 77-98

Јута Шерер*

ЈЕДНА НОВА „РУСКА ИДЕЈА“ ?

*„За једну нацију уроњену у патње опадања,
историја је лек који треба да омогући
да се поврати идентитет и будућност.“
(Moshe LEWIN, *Le siècle soviétique*, Paris,
Fayard/ *Le Monde Diplomatique*, 2003, p. 490.)*

У октобру 2003, сајам књиге у Франкфурту је Русију учинио почасним гостом. Две сале огромних размера (4.800 м²) стављене су на располагање две стотине руских издавачких кућа и десет тематских изложби. Сто тридесет писаца било је „одаслано“ из Русије у Франкфурт, већина о трошку руске државе, која је мобилисала шест милиона долара како би достојно представила своју „културу“. Велика витрина на улазу хале број 5 почастовала је председника Владимира Путина и заслуге које је показао издањем престижних дела о руској Држави и Цркви. Према вице-министру Галини Кареловој, присуство Русије у Франкфурту било је „рођендански поклон“ за председника њене земље.

Под општим насловом „Русија-нове странице“, организовано је на десетине округлих столова. На њима су учество-

* Белешка о ауторки: Јута Шерер је предавач на Школи високих студија друштвених наука у Паризу (EHESS). Својевремено је била саветник канцелара Хелмута Кола за руска питања. При Центру за историјска истраживања EHESS-а „покрива“ област Централне и Источне Европе. Главне теме њених истраживања су: друштвена и културна историја Русије, функционисања и коришћење историје и историјског културног сећања у данашњој Русији, повратак религиозног и статус Руске православне цркве. У Паризу су запажена њена предавања под насловом „Конструкције друштвеног и културног идентитета у Русији XIX и XX века.“

Изворник: “IDEOLOGIÉ, IDENTITÉ, MÉMOIRE: UNE NOUVELLE, IDÉE RUSSE?”, TRANSITIONS, XLIV, II, 2005, PARIS, pp. 123-138.

вали готово искључиво руски писци, са, сваки пут, једним или двојицом немачких гостију уз њих, који је требало да послуже као декор, или да симболизују место сусрета. Садржај ових расправа-разговора сводио се готово искључиво на питања попут „Ко смо ми?“ (*Кто ми?*), или пак „Камо иде Русија?“ (*Куда идет Россия?*) – као да су руски писци дошли у Немачку само да би дискутовали међу собом о руском идентитету. Посматрач није могао да се суздржи од помало мучног утиска како је руски дискурс, есенцијалистички и метафизички, у потпуности био самодостатан.

Некада се питање идентитета уопште није постављало *homo sovieticus*-у. Појам *идентичност* није се налазио ни у једном речнику совјетске епохе. Разлози за то били су очигледни: јединствена идеја – „совјетска идеја“ – прописивала је једном за свагда оно што је нови човек требало да буде. Али, од доба урушавања Совјетског савеза, појам *идентичност* (помало просто на руском) је не може више у моди. Медији, политичке партије, културне елите, нарочито историјске, филозофи, социолози, политолози, антрополози и литерати, реферишу се на национални, културни и верски идентитет, на географски и технички идентитет, на професионални идентитет итд.

Елем, на крају крајева, они немају у виду ништа друго до ли питање судбине Русије. Обичан поглед на приручнике руске историје постсовјетске школе у ових последњих десет година у овом погледу је откривачки: историја Русије је ту представљена као „судбина“ (*судба*). У позадини онога што ђаци треба да науче о руској прошлости, они су позвани да лично учествују у избору „будуће судбине“ њихове земље. „Судбина земље, и човечанства, зависи од сваког“, упозорени су.¹

Питање руског идентитета је отворило пут једном импресивном, и каткад зачуђујућем преиспитивању прошлости. Но, о којој прошлости је реч? Није никако реч о томе да се на себе прими скорашња прошлост, социјалистичка или комунистичка, а још мање о ономе што Немци подразумевају под непреводивим појмом *Vergangenheitsbewältigung*. Од пре већ једне деценије, улог руског „колективног сећања“ састо-

1 Јуриј Владимирович ЈАКОВЕЦ, *Историја цивилизациј*, Москва, ВлаДар, 1995, стр. 146.

ји се пре у градњи онога што је британски историчар Ерик Хобсбаум карактерисао као *useful past*, да не узимамо његов израз *invention of tradition*.²

Подсетимо на период перестројке и позива који је упутио Горбачов руској интелигенцији, задуженој да попуни „беле мрље“ совјетске и руске историје и књижевности. Изванредном брзином, медији су супротстављали руску јавност са открићима, често трауматичним, о њеној скорашњој прошлости. Критика злочина Стаљина и његовог режима брзо је одвела до критике Лењина као творца система; чак и пре рушења Совјетског савеза, његов темељни мит – „Велика социјалистичка Октобарска револуција“ – била је уздрмана историјском *публицистиком*, до те мере да постане пуки државни удар (*переворот*), или још контра-револуција коју је извршила шака болшевистичких авантуриста. Дакле, свођењем Октобарске револуције на државни удар не само да је совјетска држава губила свој извор легитимности већ је још историја совјетског периода била стављена, за неке, у заграду, као да она више није чинила део историје.

У 1988, у читавом средњем образовању у Совјетском савезу, испити из историје били су суспендовани јер ниједан предавач није био у стању да замисли шта би могао или требало још да предаје и шта је постало „превазиђено“. Совјетски приручници нису више служили богзна чему, а нови приручници још нису били написани. Једни за другима, „догађаји“ и чак „чињенице“ бивали су преиспитивани малте не свакодневно, али је *establishment* историчара свеукупно све своје време посвећивао отварању „нове мисли“ (*новое мишление*) коју је прогласио Горбачов.³

2 *The Invention of Tradition*, Eric Hobsbawm, Terence Ranger (éds.) Cambridge, Cambridge University Press, 1983. Подвучимо да је знатно пре промена које ће се одиграти у Источној Европи и СССР-у Хобсбаум објаснио процес *изумевања традиција* као последицу једне брзе друштвене промене која је ослабила или разорила друштвене моделе за које су „старе“ традиције биле створене. По примеру пракси симболичког и ритуалног реда, Хобсбаум је показивао трагање за континуитетом са једним историјским *useful past*.

3 Што се тиче историје поновног процењивања совјетске и руске прошлости од перестројке до садашњег времена, видети Jutta SCHERRER, „Sehnsucht nach Geschichte“ : der Umgang mit der Vergangenheit im postsowjetischen Russland“, у *Die Nation schreiben: Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, Christoph Conrad et Sebastian Conrad (eds.), Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, pp. 165 – 206.

Деконструисање совјетских митова, онако како је било најпре распоређено „истраживачким новинарством“ неослобођен ловом на сензационално, ишло је укорак са реконструисањем митова царистичке епохе. У ствари, већ од краја перestroјке и паралелно са најужасавајућим новинарским открићима о совјетској прошлости, медији су све више ширили идеализовану и стилизовану слику Русије некадашњег режима: државници и друштвене групе које је совјетска идеологија бацила у „канту за ђубре историје“, појављивали су се сада у потпуно новом светлу. Заслуге Романових, посебно оних Николаја II и његове породице, поново су откривене како би се убрзо ушло у ново „колективно сећање“. Њихов трагични крај побуђивао је више саосећања широке јавности него оно за жртве таласа совјетске репресије, чији се број, до тада држан у тајности, све више установљавао. Политичке фигуре царске Русије, попут премијера Витеа и Столопина, које је историографија, у пратњи званичне идеологије, сматрала „реакционарима“, биле су превредноване; висока аристократија и племство, велики предузимачи и индустријалци, козаци и, изнад свега, Православна црква, били су поново успостављени у својим историјским „правима“. Експлозија историјских дела која популаришу заборављене хероје „велике Русије“ сведочила је о спонтаном развоју слободног тржишта. „Русија коју смо изгубили“ (*Россия, которую ми потеряли*), наслов једног документарног филма који је снимио С. В. Говорукин 1992. у патриотском духу, постајала је кључна формула која је карактерисала атмосферу тих година.

Александар Јаковљев, бивши члан Политбироа задужен за идеологију, истински теоретичар перestroјке и гласности, позивао је од 1992. на „враћање у историју“, јер комунизам није чинио део историје и није имао историју.⁴

Као што је то подвукао у својој скорашњој аутобиографији, представљеној на Франкфуртском сајму, једини излаз за Русију био је повратак на Фебруарску револуцију, „јединствену перспективу једног слободног и демократског развоја“.⁵

4 Александар Николаевич ЈАКОВЛЕВ, „Уроки одној револуцији“, *Свободнаја мисл*, 7, 1992, п. 93.

5 Alexander JAKOWLEW, *Die Abgrunde meines Jahrhunderts: eine Autobiographie*, Leipzig, Faber und Faber, 2003, п. 129; оригинално издање: *Омут памјати: от Столипина до Путина*, Москва, Вагриус, 2000.

Председник комисије за рехабилитовање жртава политичких репресија Јаковљев основао је Међународни Фонд Демократија који је задужен, од 1997, за најважнију публикацију архива совјетске државе: *Росија XX век: Документи*.⁶

Већ од времена перестројке, попуњавање „белих тачака“ и идеализовање царске Русије довели су до поновног откривања њеног философског и духовног наслеђа. Религиозни мислиоци попут Берђајева, Соловјева, Флоренског и пуно других, који су били у марксистичко-лењинистичкој идеологији омаловажени, чак и презирани, одсад доживљавају код широке публике сјајан успех.

Ширењем њихове мисли у народу, поново се појавио и један од њихових великих атрибута: „руска идеја“ (*рускаја идеја*), концепт-метафора који је ушао од тада снажно у јавне расправе. Истовремено, није се нимало указивала пажња особеном концепту у коме су Достојевски, Владимир Соловјев, Николај Берђајев, Семјон Франк, Вјачеслав Иванов, Пјотр Струв или Николај Лоски, користили овај појам, не више него у прецизном смислу који су му давали, свако са своје стране, у њиховим размишљањима о особеном карактеру Русије и специфичности њене историје. На крају перестројке, „руска идеја“ је постала обавезни садржалац у потрази за новим руским идентитетом. За неке је она постала кључни концепт саме идентитетске изградње. Историчарка Бетина Зибер је избројала више од две стотине текстова и есеја о „руској идеји“ који су се појавили у Русији између 1985. и 1997. године.⁷ Бројне антологије окупиле су класичне текстове о „руској идеји“, укључујући ту и оне писаца емиграната, попут Илијина и Федотова. Уводна поглавља често мобилишу то наслеђе за потребе садашњости. Нови уџбеници представљају ђацима „руску идеју“ као црвену нит историје Русије и њене особености. У 1992. години, Фонд Горбачов је организовао округли сто на тему: „Руски идентитет и нова руска *государственность* (темељи, форме, култура Државе)“⁸

6 До данашњег дана, ова колекција обухвата 34 тома докумената необјављиваних архива.

7 Bettina SIEBER, „*Russische Idee“ und Identität: „philosophisches Erbe“ und Selbst- thematisierung der Russen in der öffentlichen Diskussion, 1985 – 1995* (теза, Universität Bochum, 1997), Bochum, Projekt Verlag, 1998, p. 1.

8 Објављено под истим насловом „Рускаја идеја и новаја росијскаја госуда̀рственост“, *Новиј мир*, 69, 1, 1993, pp. 4–43.

У 1994. години, полузванична *Росијскаја газета* подсетила је на другом округлом столу на „изванредну важност“ једне националне идеје за Русију данашњице, предлог кога се дочепео Јељцин мало касније.

Од тада, „руска идеја“ служи новом идентитетском дискурсу најразноврснијих тенденција, патриотских-националистичких и комунистичких, као и либерално-демократских и реформаторских: све желе да се препознају у вишевековној историји Русије како би у њој пронашли легитимност својих планова. Тако се у јавним расправама проналазе референце са месијанским и есхатолошким садржајем „руске идеје“ (Москва Трећи Рим, предестинираност руског народа), али такође и са њеним економским значајем. На пример, сеоска заједница (*мир*) и занатска задруга (*артел*) би отелотворавале идеал заједништва и солидарности измиритељског духа (*соборност*), појма који је једнако поново откривен и придружен „руској идеји“. Што се тиче њене политичке димензије, она се отелотворавала у националној свести, идеји нације, идеји једног особеног пута Русије (*самобитност, своеобразие*), најзад у идеји позива руског народа.

Ма каква била идеолошка варијанта, „руска идеја“ је позвана у помоћ како би му пружила тачке ослоња, чак и моделе. За све њихове заступнике, упркос њиховим политичким разликама, реч је о разјашњавању места и улоге Русије у свеопштој историји на основи њеног националног и културног идентитета. Најочитији модел је онај супротстављања оксиденталиста и славофила XIX столећа. Страсти које су се некад побудиле контроверзама између Белинског и Гогоља налазе сада своју реплику у контроверзама између Сољженицина и Сахарова. Појавиле су се нео-словенофилске и нео-оксиденталистичке сфере утицаја. Парадоксално, као у XIX столећу, два тора су сагласна око јединственог карактера Русије. Али, ако је, у доба перестројке, „руска идеја“, откривена тек однедавно, била још расправљана у својој позитивној димензији као и у негативној, онда је нарочито после распада Совјетског Савеза „руска идеја“ задобила тело као митска фигура. И као таква она замењује другу фигуру, чији митски садржај изгледа да је дефинитивно застарео – социјалистичка или комунистичка доктрина.

Уско везане за „руску идеју“, друге нације, једнако неодређене и расплинуте, почињу да опремају нови идентитетски језик који не престаје да се надахњује вокабуларом XIX столећа, попут „рускости“ (*рускост, росииност*), „руске мисли“ (*рускаиа мисл*), „руске душе“ (*рускаиа душа*), „руског духа“ (*рускии дух*), „руског ума“ (*рускии ум*), „руског пута“ (*рускии пут*), „руског питања“ (*рускии вопрос*), „руске судбине“ (*рускаиа судба*), „руског менталитета“ (*рускаиа менталност*), или пак „руске природе, „руског карактера“ итд. А распад Совјетског Савеза, и дефинитивно напуштање званичне догме коју је нови човек требало да отелотворује, отварали су пут трагању за новим идентитетом који је требало да попуни идеолошки и морални вакуум и да смени дискредитовану марксистичко-лењинистичку идеологију. „Духовни идеал или менталитет својствен руској души, у постсовјетском контексту, ‘руска идеја’ се јавља као очигледност, непорецива датост.“⁹ „Руска идеја“ пружа „смисао“ једној ситуацији чији је исход далеко од тога да буде јасан.

Од тада, „руска идеја“ постаје *Денкстил*, како то подвлачи социолог Клеменс Фридрих¹⁰. Она служи као основа ономе што је заједнички означено у данашњој Русији као *историософија* („историософија“). Овај појам, позајмљен из XIX столећа¹¹ и без права грађанства у совјетском добу, није идентичан са нацијом, уопштенији и неутралнији, да не кажемо са универзалнијом конотацијом, од филозофије историје¹². Историософија означава особен и спекулативни начин

9 Alexandre BOURMEYSTER, *L' Idée russe entre Lumières et spiritualité sous le règne de Nicolas Ier*, Grenoble, Ellug, 2001, pp 7–8.

10 Clemens FRIEDRICH, „Mentale Blockade gegen eine gesellschaftliche Modernisierung: die Differenzierungsfeindschaft der russischen Philosophie“, у *Ost – und Südosteuropa zwischen Tradition und Ausbruch: Aspekte der Umgestaltungsprozesse in den postsozialistischen Ländern*, Herwig Roggemann & Holm Sudhausen (eds), Berlin – Wiesbaden, Harrassowitz, 1996, pp. 51 – 52.

11 Види August von CIESZKOWSKI, *Prolegomena zur Historiographie*, Berlin, Veit, 1838 (reprint: Hambourg, Felix Meiner, 1981; франц. Превод: Paris, 1973). За Чиешковског, појам *Historiosophie* је значио дефинитивно превазилажење филозофије у корист историје која је била оглашена за формирање будућности. У Русији, „филозофија акције“, коју је зачео Чиешковски, или „стварање признате истине“ која је заступала пророчки карактер историјске науке и социјализацију филозофије, особито је развио Александар Херцен.

12 Тек од сасвим недавно је појам *историософија* коришћен у ширем смислу.

промишљања историје Русије почев од њеног специфичног историјског искуства, чији су смисао и циљ окарактерисани моралним (и често религиозним) аспектом сазнања својственог „руској души“. Она произилази из „духовних услова баштине, из националних особености“, закључио је Базил Зенковски, признати филозоф емиграције¹³. Она концептуализује „чудесни смисао руске историје“, писао је недавно Венјамин Новик, теолог у Сан Петербургу¹⁴.

У свом говору о „руској идеји“ изговореном на француском у Паризу 1888. године, Владимир Соловјев је формулисао најбоље оно што мора да се појми под историозофијом: „Идеја једна нације није оно што она мисли о самој себи у времену, већ оно што Бог мисли о њој у вечности“.¹⁵ Берђајев је преузео и развио ову мисао у свом делу *Рускаиа идеиа*, објављеном у емиграцији у Паризу 1946. Већ од првих редова, он најављује поруку: „Ја нисам толико заинтересован за питање да сазнам шта је Русија била емпиријски, колико шта је створитељ намеравао за Русију, јасном сликом руског народа, његовом идејом.“¹⁶ И да се још издигне славним кватреном песника Федора Тјучева: „Русија не би требало да се појми разумом, она не може да се мери заједничком мером, она је од особеног ткања, у то се може једино веровати“.¹⁷

Ослањајући се на „руску идеју“, историозофија је данас позвана да гради будућност Русије на основи својих пререволуционарних историјских искустава и духовног наслеђа. Прибегавање руским „историозофским“ идејама XIX и почетка XX столећа, као и идејама руске емиграције треба да оснажи идеју континуитета између старог Руског царства

13 Vasilij Vasilievich ZENKOWSKIJ, *Histoire de la philosophie russe*, 2 vol., Paris, Gallimard, 1953 - 55, 4e éd., vol, Ier, p. 11.

14 О(тец) Игумен ВЕНЈАМИН (Новик), *Православие, христианство, демократија*, Санкт – Петербург, Алеитеиа, 1999, стр. 168.

15 (Vladimir SOLOV'JEV), *Deutsche Gesamtausgabe der Werke von Wladimir Solowjew*, Freiburg/ Br., Erich Wewel Verlag, 1954, vol. 3, p. 30. Овај текст појавио се најпре на француском 1888, а на руском тек после смрти Соловјева (1909).

16 Николај БЕРЂАЈЕВ, *Русскаја идеја: основние проблеми русској мисли XIX века и начала XX века*, Paris, YMCA – Press, 1946, p. 5.

17 Умом Росију не поѡгат', / Аршином обшчим не измерит', / У неј особеного стат', / В Россију тол'ко можно верит'. Федор Иванович ТЈУТЧЕВ, *Лирика*, Москва, Издател'ство художественној литератури, 1963, стр. 170.

и нове Руске Федерације. Некадашњи „историозофски“ концепти трпе „ресемантизацију“ (*пересемантизация*) у контексту нових идеолошких, политичких и социо-културних датих, како то тумачи Галина Зверева, руководилац катедре нове дисциплине културологије (*културологија*) на руском Државном универзитету за друштвене науке (РГГУ) у Москви.¹⁸ Они попуњавају вакуум који је створило напуштање званичног грађанског образовања (*обществоведение*). Они попуњавају уџбенике историје пре свега културологијом, где су концепти сматрани неком новом евентуалном државном идеологијом. Нарочито је та нова дисциплина, културологија, уведена почетком деведесетих година,¹⁹ она која је од руске религиозне мисли створила свој главни *credo*, и која га замењује као историозофију уместо старог дискредитованог *вјерују* – „историјског материјализма“. Ретки су, међутим, оне присталице културологије који, попут историчара Игора Јонова, издижу „руску идеју“ са плана руског етоса (како то придев „руски“, или *рускии*, сугерише) на виши план „руске идеје“ (или *росиискаиа идеиа*), појам који је тешко дочарати у француском и који имплицира идеју Државе, или пак идеју руског Царства. За Јонова, „руска идеја“ има непосредан однос са идејом царства и империјалне свести (*имперское сознание*).²⁰ Међутим, непорециво је у Јелџиновом, и нарочито Путиновом коришћењу „руска идеја“ садржи ову референцу на Царство.

Нови систем вредности и категорија промишљања које се данас реферишу на „руску идеју“ исцрпљене су, видели смо то, у дугој историји, старијој од самог концепта, и у њеним различитим филозофским традицијама. Пописивање бројних модела њене рецепције развијених од времена пере-

18 Види Галина ЗВЕРЕВА, „Присвоение прошлого в постсоветской историософии России“, *Новое литературное обозрение*, 59/ 1, 2003, стр. 540 - 56. *Пересемантизация* значи за Звереву коришћење речи и метафора које су позајмљене од историографије, попут *Раскол* (шизма), *орда* (Хорда), *смута* (раздор, Време смутњи), *самодержавие* (аутократија), *Рус'*, а које код аутора попут Ахизера, Јаковенка, Пелипенка, Фурсова, Пивоварова, итд., добијају статус „анисторијских универзалности“.

19 Види Jutta SCHERRER, *Kulturologie: Russlands auf der Suche nach einer zivilisatorischen Identität*, Gottingen, Wallstein Verlag, 2003.

20 Игор Николаевич ИОНОВ, *Росијскаја цивилизација IX – наћало XX века*, Москва, повешчение, 1998, стр. 8 и 309.

стројке, не може да буде циљ по себи. Идентификујмо на против неке од кључних фактора који конституишу изградњу идентитета или „историјске свести“ постсовјетске и посткомунистичке Русије, попут националне обнове, православља и *самобитности*. Оно што нас овде занима на првом месту је однос између идентитета и идеологије како се она налази отеловљена у „руској идеји“. Другим речима, за нас је реч о томе да се запитамо да ли „руска идеја“ не служи више изградњи нове идеологије него изградњи новог идентитета.

Ново поимање историјског идентитета Русије засновано на концепту „руске идеје“, уско је повезано са другом кључном формулом деведесетих година, формулом националног „препорада“ (*возрождение*), духовног (*духовное*) и моралног препорода посткомунистичке Русије. Национални „препород“ (а каткад и духовни) постао је програматски појам за коришћење Држави и политичким партијама. У лето 1996, Борис Јељцин, који је управо био поново изабран за председника Руске Федерације, после вођења кампање против повратка комунизма, лансирао је конкурс за „бољу националну идеологију за уједињење нације“. Председник је сматрао да ће „већ од 2000. године, за следеће председничке изборе, Русији бити потребна једна нова национална идеја. Најављен у полузваничном дневнику владе, *Росијскаја газета*, у њеном издању од 30. јула 1996, конкурс је требало да одговори на најгорљивија питања, попут „Ко смо ми?“ и „Камо идемо?“ Јељцинова аргументација је била следећа: у руској историји XX столећа било је различитих периода, „*монархизма, комунизма, перестројке и, најзад, демократског пута. Свака епоха имала је сопствену идеологију; само ми, данас, немамо идеологију.*“²¹ Једна национална идеологија требало би да створи, према Јељцину, ту везу између Државе и друштва која је сурово недостајала постсовјетској Русији; она би тако допринела „препороду Русије“ и њеном националном идентитету (који

21 *Росијскаја газета*, од 30 јула 1996; *Le Monde*, од 10. августа 1996. У једном упитнику, *Росијскаја газета* је предложила путеве за конкурс, набрајајући серију питања: „Може ли Русија да превлада кризу уз помоћ само сопственог потенцијала? Мора ли она да одустане од помоћи Европе? Може ли руска национална идеја да постане идеја земаља бившег СССР-а? Мора ли Русија да буде одговорна за Русе који живе ван њених граница? Је ли једина ствар која недостаје земљи отац нације? Је ли постојање јаког руководиоца довољно за уједињење свих грађана? Је ли време да се заврши са демократијом ?“

је Јељцин видео као континуитет са пререволуционарном историјом руске Државе). Годину дана касније, читава једна збирка, *Русија у потрази за идејом*, одсликавала је спектар различитих предлога онога што би „руска идеја“ требало да значи данас.²²

Путин је такође убеђен да би подела између Државе и друштва могла да буде превазиђена једино једном националном идејом, „руском идејом“, која би била ваљана једнако за татаре, Башкире и Чечене.²³

У тренутку свог именовања за председника *par interim* и током своје кампање за председништво Руске Федерације у марту 2000, Путин је поредио идеолошку, духовну и моралну шизму руског друштва са грађанским ратом који је следио за Револуцијом 1917. По њему, „руска идеја“ је требало да створи један нови друштвени консензус. Она је требало да конституише везу између нових и старих вредности попут јаке Државе, патриотизма, суперсиле и друштвене солидарности.²⁴

За Јељцина, као и за Путина (који је поставио свој радни сто у Кремљу испод једног портрета Петра Великог, цара реформатора и модернизатора Русије), национални препород иде под руку са рестаурацијом Државе. Због овога, два председника мобилишу дуго трајање руске историје, засновано као време моћне Државе (државне моћи). Идеја континуитета Државе и руске *государственности* требало је да пронађе свој симболични израз током сахране Николаја II и његове породице, чији су остаци покопани 18. јула 1998. у цркви Светог Петра и Павла у Санкт Петербург, тачно у дан осамдесет година пошто су били стрељани по наређењу Лењина у Јекатеринбургу.²⁵

22 *Росија в поисках идеи; анализ преси*, Г. Сатаров *et al.* (eds), Москва, Група консултантов при Администрацији Президента РФ, 1997 (Рабочије материјали, вип. 1).

23 Консултовање интернет сајта од 27. децембра 1999, који је створио Путин у име руске владе (www.pravitelstvo.gov.ru).

24 Види Ingo MANNTEUFEL, „Russlands Interimpräsident Vladimir Putin“, *Osteuropa*, 50/2, 2000, pp. 126 – 229; такође Вадим А. ПЕЧЕНЕВ, *Владимир Путин – последниј шанс Росии?*, Москва, Инфра – М, 2001, стр. 162.

25 Истог дана, Патријарх Алексеј II славио је у манастиру Тројства- Светог Сергија службу за покој свим жртвама большевичког тероризма.

У свом поздравном говору, Јељцин је поменуо „историјско сећање народа“: „Градећи нову Русију, ми морамо да се ослонимо на историјско искуство. Пуно славних страница у историји отаџбине везано је за име Романових.“ Масакрирање Романових било је, према Јељцину, „резултат непомирљивог одвајања руског друштва између ‘нас’ и ‘њих’, чије су последице још увек очите данас“.²⁶

За демократу и реформатора Бориса Њемцова, тада вице-премијера и одговорног за организовање ове националне церемоније, реч је била о томе да се легитимише континуитет између историје царске Русије и нове Русије. Успостављање колективног сећања на традиције руске моћи (*росијскаиа држава, државност*) – стављајући историју комунистичког периода готово у заграду – било је за Њемцова као и за друге тадашње „демократе“, „државни разлог“.

Канонизовање последњег цара (и његове породице) као „мученика комунизма“, које је објавила Руска православна црква током свог последњег националног концила 20. августа 2002, и уз одобравање Путина, уписано је у исту линију јединства руске историје као основа руског историјског идентитета. Слика „светог цара“ као националног симбола савршено се интегрише у концепт који оглашава Путин о рестаурацији руске државе на основи онога што он назива руским (*росиискии*), другим речима на њеним старим историјским и политичким структурама.

У време Јељцина, совјетска прошлост је била, са изузетком „Великог патриотског рата“, евакуисана из колективног сећања до те мере да се могло готово мислити како је дистанцирање од комунистичког режима могло да постане основа једног новог идентитета. Путин, на против, враћа сећање совјетске епохе – јаку Државу, индустријализацију, светску моћ СССР-а – на своје место. „*Ни моје срце, нити мој разум не би требало да прихвате како су наше мајке и очеви живели ни за шта.*“²⁷

Тим речима, Путин је оправдао, у новембру 2002, поново преузимање мелодије националне химне која је била уведена под Стаљином 1943. а коју је напустио Јељцин. Писац

26 „Росија проводила в последниј пут’ своего последнего императора“, *Независимаја газета*, од 18. јула 2001.

27 Види Руска прес агенција, од 18. јула 2001.

Сергеј Михалков, аутор текста из 1943. и њеног модификовања 1977, задужен је од Путина да прилагоди текст по трећи пут: „непогрешива партија“ је сада замењено са „Русија – света моћ“. У 2001. Путин је поново увео совјетску црвену заставу, коју је укинуо Јељцин, која је сада постала застава армије. Његово одбијање да затвори Маузолеј и да покопа Лењина на једном гробљу у Санкт Петербургу (као што је то покојник био желео), Путин је оправдао следећим речима: „То би значило за читаву једну генерацију да је живела свој живот ни за шта.“²⁸

Не без вештине, он пита зар није „заиста ничег било током свег времена постојања Совјетског Савеза, а што је било достојно сећања изван репресија?“²⁹ Под режимом Путина гради се нека врста „мешовитог руско-совјетског идентитета“ (*Mischidentitat*)³⁰, који једнако добро разуме империје царева, Октобарску револуцију и велики заокрет 1991. Ова „симбиоза“ се рефлектује такође у „политици сећања“ (*Erinnerungspolitik*): тако Путин истог дана полаже венац у част дисидента Андреја Сахарова и венац Феликсу Ђержинском, који је основао репресивни апарат чија је жртва био Сахаров.

Уместо одбацивања комунизма, мит јединства руске историје постаје основа националног идентитета Русије ових последњих година. Но, управо ова представа јединства историје Русије спречава сваку диференцијацију и критичку анализу прошлости, пошто су једини критеријуми величина и моћ руске Државе, што се у ери Путина појми као „руска идеја“. Значајно је што Путин у том погледу интервенише лично у расправи о уџбеницима историје. Пошто је затражио, пре две године, да се боље истакну заслуге победничке Русије и њених генерала током Другог светског рата, Путин се супротставио, крајем новембра 2003, поводом једног сусрета са историчарима, политизовању уџбеника историје који, према његовим речима, не би требало да постану бојна политичка

28 *Ibid.*

29 *Interfax*, 4. децембар 2000; наведено према Gerhard SIMON, „Russland: Historische Selbstvergewisserung und historische Mythen“, необјављени рукопис, август 2001.

30 Израз припада Isabelle de KEGHEL, која га илуструје у свом чланку „Die Moskauer Erloserkathedrale als Konstrukt nationaler Identität“, *Osteuropa*, 49/2, 1999, p. 159.

и идеолошка поља.³¹ У јануару 2004. Академија наука је била задужена председничким наређењем да преузме одговорност за идеолошки садржај уџбеника историје. После једне деценије слободног тржишта, које је искористила производња уџбеника историје, „неће више бити места за псеудо-либерализам намењен деформисању наше прошлости“, иде још даље министар образовања Владимир Филипов, пошто је прогласио један уџбеник руске историје XX века „политички некоректним“, зато што је побуђивао ђаке да расправљају о позитивним и негативним аспектима политике актуелног председника.³² Као што то наређује председник, уџбеници историје морају да консолидују друштво.

У контексту изградње нове националне прошлости и новог историјског и културног идентитета, Руска православна црква заузима положај од прворазредног значаја. Јељцин је непосредно позивао Цркву да пружи свој „допринос духовној и моралној обнови Русије и консолидовању унутрашњег мира Државе“ (формула која је до сада део реторичког ритуала).³³ У ствари, национална обнова коју заступају политички лидери имплицира баштину руског православља. У интервалу од само неколико година, Православна црква је постала језгро патриотског консензуса и ризничар појма отаџбине. Пуно Руса види у њој природно идеолошко ђубриво кога је нација била вештачки лишена, писао је већ 1992. Сергеј Филатов.³⁴ Данас се Црква појављује као готово обавезан услов припадања руској нацији.³⁵

Сви политички табори – комунисти, националисти и оксиденталисти – показују се као да су под утицајем хришћанства и православља и позивају на „духовну и моралну обнову“.

31 *Врења Новостеј*, од 18. децембра 2003, стр. 6.

32 *Новие Известија*, од 28. јануара 2004, стр. 7. Реч је о уџбенику *Отечественнаја историја: XX век* Игора Долуцкија, који се први пут појавио 1993, са ознаком „Препоручено од Министарства образовања“ и од тада је објављено у седам наврата.

33 Gerd STIRCKER, „Die Zusammenarbeit tragt gute Fruchte“: Staat und orthodoxe Kirche unter El'cin und Putin“, *Osteuropa*, 52/11, 2002, p. 1424.

34 Сергеј ФИЛАТОВ, „Православие в контексте посткомунизма“, *Век двадицатимј и мир* (месечник), 1, 1992, стр. 36 – 42.

35 Irène SEMENOFF – TIANCHANSKY, *Printemps de la foi en Russie*, Versailles, Editions Saint – Paul, 2000, p. é-, :

Политички миљеи ослањају се на Цркву како би на првом месту створили недостајућу везу између Државе и друштва. Али, сећање једне моћне Државе, како је оно помињано у свим политичким дискурсима независно од њихових сопствених оријентација, је такође интимно везано за сећање једне Цркве која је била током читаве историје тесно везана за Државу. Комунистичка партија, под руководством Генеди Зјуганова, извршила је огромну промену парадигми у односу на верске вредности, тврдећи званично да је православна вера била репрезентативна за национални карактер руског народа. За Зјуганова, духовност православља и моћ Државе су два стуба рускости (*рускост*): „*руска идеја*“ је „*духовни темељ руског суверенитета и патриотизма*.“³⁶

Браћајући се на посвећену формулу министра образовања Николаја I, грофа Уварова – аутократија, православље национални дух (*самодержавие, православие, народност*) - формулу која је била основа идеологије руске Државе XIX столећа, Зјуганов поново ствара еквивалент од кога прави нови национално-патриотски циљ Комунистичке партије: „*државна моћ, духовност, заједница*“ (*государственост, духовност, соборност*).³⁷

Нови закон о „Слободи савести и верских удруживања“ од 24. септембра 1997. признаје „*специфичну улогу православља у историји Русије и у успостављању и развоју њене духовности и њене културе*“. Преамбула потврђује да је „*Федерација Русије секуларна држава*“, али такође признаје „*посебан допринос православља у формирању государственности Русије и у развијању њеног духовног развоја и њене културе*“.³⁸

Националисти и комунисти се реферишу на овај закон у својој апологији независности Русије у односу на Запад и у њиховом одбијању да стране верске заједнице на руском тлу које би могле да утичу на Русију. Али интелектуалци, и

36 Генедиј Андреевич ЗЈУГАНОВ, *Росија и современиј мир*, Москва, Обозревател', 1995, стр. 15.

37 Видети следећа дела Генедија А. ЗЈУГАНОВА: *Држава*, Москва, Информпечат', 1994; *За горизонт*, Москва, Информпечат', 1995; *Росија – родина моја: идеологија государственог патриотизма*, Москва, Информпечат', 1996.

38 *Собрание законодател'ства Росијској Федерацији* (Москва, Официал'ное изд. Администрации Президента РФ), бр. 39, 25-го сентјабрја 1997 г., стр. 766 – 78.

не обавезно ватрени православци, такође бране овај закон, јер за њих Православна црква отеловљује „рускост“. Тако су политолози Андроник Миграниан и Александар Ципко објашњавали да би Црква, отеловљење историје и културе Русије, могла да породи једну руску националну свест и тим чином један руски идентитет.³⁹

Црква преноси традицију и вредности Државе. Поводом великих политичких и дипломатских догађаја, Патријарх истиче своје извршне односе са државном власти. Он је дао свој благослов Јељцину током његовог поновног бирања у председништво 1996. године. Он је благословио Путина током преношења власти између Јељцина и њега у ноћи 31. децембра 1999. Он се изјаснио пред руским народом у корист његовог избора у председништво марта 2000, и он га је благосиљао после избора за председника у цркви Богојављења у Кремљу. Најзад, патријарх је позвао поново руско становништво да учествује у изборима за председника 14. марта 2004. Свакако, Устав стимулише да постоји раздвојеност Цркве и Државе, али је историјско сећање руске Православне цркве као званичне Цркве свеprisутно. Црква настоји да се приближи Држави, а ова се стара да вреднује Цркву (коју становништво сматра, према извесним анкетама, за „најважнију друштвену организацију“), помало као да је „симфонија власти“ постала поново идеал.

Највидљивија ознака новог савезништва између Државе и Цркве у циљеве националног идентитета била је обнова цркве Светог Спаса. Овај најславнији уметнички израз идеологије Руског царства на свом врхунцу био је саздан у XIX столећу, у знак сећања на „Патриотски рат“ против Наполеона, у званичном стилу православног царства. Стаљин је наредио да се она уништи 1931, као симбол Русије старог режима. На њено место требало је да буде саздано ремек дело архитектуре комунистичке Москве, Палата совјета на којој би стајала огромна Лењина статуа⁴⁰ – пројекат који међутим, никада није био остварен.

39 Андроник М. МИГРАЊАН, Александр ЦИПКО, „Слабаја власт?, слабаја Церков’ и слабое общество могут бит’ сил’ними толко вместе“, у *Росија: от хаоса к порјадку? 1995 – 2000 г.*, Андроник Миграњан (изд.), Москва, Московскиј обществениј научниј фонд, 2001, стр. 192.

40 Видети Димитри ШВИДКОВСКИ, „Напред ка прошлости! Архитектура у Москви“, *Критика*, бр. 644/645, 2001, стр. 25.

Обнова цркве, од 1995. до 1997, део је „ренесансе“ Москве и Русије, коју су прогласили Јељцин и патријарх Алексеје II. У 1992. години, Јељцин је већ био указом дао најочитији приоритет овом подухвату.⁴¹

У 1994. години, он је изјавио са заносом: „Русији данас треба црква Светог Спаса. Она је свето руско национално место и мора да васкрсне.“⁴²

Патријарх је, са своје стране, подсећао на место сећања које је представљала црква динамитована по Стаљиновом наређењу, „један симбол величине моћи Русије“. За њега, обнова „најважније цркве Русије“ морала би да буде „симбол обнове Русије“.⁴³

Да би се подржао овај екстремно скуп пројекат, упућен је позив свима „којима је драга велика историја наше отаџбине“. У првом реду, обнова цркве Светог Спаса требало је да служи окончању „катастрофалног прекида између русијске државности и културе“. Различите фазе њене обнове, коју су пратиле заједничке манифестације председника Јељцина, патријарха Алексеја II и градоначелника Москве Лужкова, показивали су све очитије, како то показује Изабел де Кегел,⁴⁴ да црква Светог Спаса не представља једино светилиште за народ Русије већ и да она подједнако служи као инструмент државне репрезентативности, један предмет идентификовања, другим речима државно светилиште.⁴⁵ Данас црква Светог Спаса, која доминира центром Москве, симболизује континуитет и јединство историје Русије. У интервалу од само неколико година, она је постала тачка кристализовања националног и духовног идентитета. Један од уџбеника историје који се највише користе у првим разредима, посвећује јој читаво једно поглавље.⁴⁶

41 41. Указ бр. 785 председника Федерације Русије, од 17 јула 1992.

42 Борис ЕЛЏИН, „Обращение Президента Российской Федерации к членам Общественного наблюдательного совета по воссозданию Храма Христа Спасителя“, *Росијскаја газета*, од 7. септембра 1994, стр. 3.

43 „Патриарх Московскиј и всеја Руси Алексјј II : Нине к Нему возвращаемся“, *Луниј художник*, 6, 1996, стр. 2.

44 Isabelle de KEGHEL, „Die Moskauer Erlöserkathedrale“.

45 *Ibid.*, p. 156.

46 Н.И. ВОРОЖЕЈКИНА, В. М. СОЛОВ'ЕВ, М. Т. СТУДЕНИКИН, *Раскази по родној историји*, Москва, 1993, стр. 200 – 04; цитирала Isabelle de KEGHEL, „Die Moskauer Erlöserkathedrale“.

Поменимо само узгред да је црква Светог Спаса свакако најспектакуларнији архитектонски споменик који симболише континуитет руске историје и актуелни однос између руске Државе и Цркве. Али, архитектонска политика последње деценије, коју води градоначелник Москве, Лужков, који жели да од ње начини „руску престоницу“ са рестаурисањем историјских здања и изградњом зграда у псеудо-руском стилу, одсликава зачуђујуће стапање нове и старе Русије, по лику нове званичне идеологије.

За Путина још више него за Јељцина, „руска идеја“ подразумева Православну цркву. За разлику од Јељцина, Путин је православца који се држи верских обреда – и ту припадност он видно истиче. Током благослова Патријарха после његовог именовања за председника 7. маја 2000. године, овај је уверио председника *„да ће се Руска православна црква наћи непоколебљиво уз власт и Државу у свему што се тиче обнове отаџбине.“* Као одговор, Путин је уверавао Патријарха: за њега, *„један од фактора стабилизовања друштва Русије (росијског обшчествa)... јесте активност Руске православне цркве.“* У дужност Цркве спадаће *„огромни задатак духовног окупљања региона Русије после једног тако дугог периода без вере“*.⁴⁷

Да би осветлио своју православну веру, Путин редовно одлази у посете – „ходочашћа“ – старим манастирима земље. Тако се он обрео у августу 2001. у манастиру Соловки, значајном месту православне духовности Северне Русије, да би тамо сусрео Патријарха. У заједничкој молитви, пред камерама телевизије, они су уздизали похвалама миленијумске традиције руског православља. Напротив, уопште није долазило у обзир подсећање на први совјетски концентрациони логор, који је овде основао Лењин, нити на народ страдалника комунизма. На конференцији за штампу после молитве председника и Патријарха, Путин је изјавио: *„Већ вековима, наша земља је звана Светом Русијом, и то име пре свега садржи један дубоко моралан смисао. Тај појам подвлачи особиту улогу коју је Русија себи добровољно наметнула као чувар истинских хришћанских вредности... Без православне вере, без културе засноване на тој основи, Русија не би могла да постоји. Због*

47 Цитирао Gerd STRICKER, „Die Zusammenarbeit tragt gute Fruchte“, p. 1427.

тога, данас, када ми трагамо за моралним основама нашег живота, веома је важно и актуелно да се вратимо на ова полазишта.⁴⁸

Православље, које је један од најмаркантнијих идентитетских фактора на коме се гради „руска идеја“, служи такође као најчистији израз особености (*самобитност*) Русије. Ма какво било њихово политичко поље, сви актуелни дискурси подвлаче да је православна вероисповест симбол специфичног руског пута (и такође, за извесне средине, супротстављености између Русије и Запада). Према испитивањима јавног мњења која се редовно врше од деведесетих година, за велики део становништва појмовно „руски“ и „православни“ су поново синоними, као у доба званичне Цркве пре 1917. Свештеници тврде да овај идентитет постоји по праву.⁴⁹

Концепт *самобитности*, позајмљен од словенофила из XIX столећа, омогућује поново данас да се истури особена историјска вокација Русије и да се одреди њен национално-културни идентитет. Он се изражава специфично руским вредностима, попут *соборности* – смисао заједнице, чак колективизма – супротстављен индивидуализму и материјализму Запада. *Соборност* је била, у ствари, једна од главних категорија коју је добитник јелџиновског конкурса за „најбољу националну идеју“ развио у свом излагању насловљеном „Шест принципа успеха“: „Колективизам је наша национална особеност“, и ту се може прочитати да „он никако није баштина совјетског периода. Јер, живот у колективитету био је, у тежким условима наше климе, одлучујући метод за преживљавање.“⁵⁰

У једном другом доприносу „руској идеји“, Судаков тумачи једнако традицију колективизма (*соборност*) мноштвом народа који суживе у Русији; руско колективно биће (*бит*),

48 Према Agnieszka MONIAK – AZZOPARDI, „Le rôle de l’orthodoxie dans la formation de la nouvelle identité russe après 19882, рукопис једне докторске тезе, f. 72, белешка 165 (www.russian-orthodox-church.org.ru, 30. јануар 2002).

49 На пример, архисвештеник В. ПОДГОРНИЈ, у *Кубанские новости од 15. јула 1995.*

50 Гуриј СУДАКОВ, „Шест принципів рускости, или Когда в Росии појавитсја праздник Датскогo королевства?“, *Росијскаја газета*, од 17. септембра 1996, стр. 4.

рођено у особеним климатским условима, овде је „генетска навика“.⁵¹

Категорија за пример рускости (русства), *соборност* чини, са „руском идејом“, један од сатубова нове или старе „историозофије“ поменуते раније.

Овде се још реферишемо на Берђајева, за кога је „*руска идеја идеја комунитаризма (комунотарност) и братства међу људима и народима*“ – што је у супротности са „*германском идејом која је идеја моћи, доминације, силе*“.⁵²

„Еуроазијска идеја“ је једна нова „историозофска“ стратегија, рођена из тврдње о „*посебности руске историје и особености руске културе*“.⁵³

Ова идеологија коју је засновала руска емиграција двадесетих година игра данас веома важну улогу у расправама о руском идентитету. Особена мисија Русије састојала би се у уједињавању народа Азије и Европе у један државни и културни ентитет.⁵⁴

Данас је реч пре свега о томе да се поново развије у постсовјетском простору један изгубљени државни континуитет и да се рехабилитује, на философском и геополитичком плану, појам царства. Концепт „Русија-Еуразија“ је доброно допринео, у овој последњој деценији, развоју „цивилизацијског приступа“ (*цивилизациони подклад к историји*), који је супротстављен методу званом социо-економске формације, или структуре: цивилизацијски фактори чине реалну судбину народа. Русија је у томе сматрана за особену цивилизацију, која чини део универзалне цивилизације.⁵⁵ Али, еуроазијска перспектива служи такође као утук на понижење које се осетило уништавањем Совјетског савеза и сужавањем Русије на границе пре друге половине XVII столећа, које је за по-

51 Гуриј В. СУДАКОВ, „Својство беспокорној руској души“, *ibid.*, од 11. фебруара 1997, стр. 4.

52 Николај А. БЕРДЈАЕВ, *Рускаја идеја*.

53 Sergej HORUŽIJ, „Nicht nur Eurasiertum: drei Modelle russischer Geschichtsphilosophie im 20. Jahrhundert“, у *Russisches Denken im europäischen Dialog*, Maria Deppermann (ed.), Innsbruck – Wien, Studien Verlag, 1998, pp. 55- 65.

54 Видети тим поводом Marlène LARUELLE, *L'idéologie eurasiiste russe, ou comment penser l'empire*, Paris, L'Harmattan, 1999/

55 Видети Jutta SCHERRER, „Das zivilisatorische Paradigma im neuen russischen Geschichtsdanken“, у *Sprünge, Brüche, Brücken: Debatten zur politischen Kultur in Russland*, Martina Ritter & Barbara Wattendorf (eds), Berlin, Duncker & Humblot, 2002, pp. 19 – 34.

следицу имало да од 1991. године 25 милиона Руса живи ван граница Русије, у „блиском иностранству“.⁵⁶

Бројни су они, у ових десет година, политиколози, филозофи, књижевници, културолози, који мобилишу „специфично руске“ вредности. Свакако, оне често служе као „одговор“ Западу, за који се сматра да отеловљује сирови материјализам. Али, још је важније готово очајничко трагање за „смилом“ које се очитује у овом разметању „рускошћу“. Реч је о бегу „уназад“, зато што се не уме суочавање са стварношћу. Бег у идеализовану прошлост, мит и митоизовану прошлост, зато што је готово непозната. „Руска идеја“, тако често мобилисана да би произвела патриотски консензус и том чињеницом консолидовање руског друштва јесте огледало једног идентитетског трагања, са више егзистенцијалистичким или есенцијалистичким него идеолошким конотацијама. То што политичари, а у последње време Путин, то користе у своје политичке циљеве – изградњу државног патриотизма (*государственный патриотизм*) – не чини још нову или стару „руску идеју“ новом државном идеологијом. Али толико дуго колико један конкретни пројекат будућности, или, као што то каже етнолог Валериј А. Тишков, „једна нова формула конструктивна за Русију“, која ће схватити њен национални проблем (*nation-building*),⁵⁷ неће угледати дана, „руска идеја“ ће наставити да пуни једну идентитетску функцију – „кад бољег нема“.

„Ко смо ми?“ и „Камо иде Русија?“ – „најрускија „питања која би заменила „Чија је грешка?“ (*Кто виноват?*) и „Шта да се ради?“ (*Что делат?*)⁵⁸ сачуваће дакле своју прикладност. Под „најужаснијом претњом“ (да би се „Русија сама изгубила“ недостатком идентитета,⁵⁹ та питања оставиће као претходно слободно поље свим врстама спекулација националног или патриотског реда, за коју ће „руска идеја“ служити не само као идеолошка „капа“ већ и једноставно ре-

56 Видети тим поводом наставак чланка о „историјском преживљавању“ Руса у „блиском иностранству“, који је *Литературнаја газета* објављивала под насловом „Рускиј вопрос“ у првој половини 2003. године.

57 Валериј Александрович ТИШКОВ, „Что ест’Росија? Перспективы нации – строитель’ства“, *Вопроси философии*, 49/2, 1995, стр. 3 – 18.

58 Видети белешку редакције часописа *Рубежи* (месечник партије Демократическаја ал’тернатива) 1/1, 1995, стр. 4, која помиње „најстрашнију претњу“ пред којом се налази Русија данас: претњу да се изгуби...

59 *Ibid.*

ференца за емоцију и евоцирање „*патоса историје*“.⁶⁰ У том смислу, значајно је да сваки трактат који се позитивно односи према „руској идеји“ не може да не помене истовремено чувену народну изреку коју је већ цитирао Тјучев: „*Русија не треба да се појми разумом*“.

*Превод са француског и белешка:
Зоран Петровић Пироћанац*

60 Видети Игор ЧУБАЈС, *От Руској идеи – к идее Новој Росии: как нам преодолет’ идејниј кризис*, Москва, Социал’наја зашчита, 1997 (2.изд.).